

רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

קובץ שאלות ותשובות

1. המשבר שנוצר בחברה היהודית עקב חורבן בית המקדש והסכנות שנשקפו לחברה היהודית עקב משבר זה.
2. בניית המרכז ביבנה : עיצוב חיים יהודיים ללא מקדש, יצירת גורמים מלכדים חדשים : תקנות חדשות 'זכר לחורבן', בית הכנסת, לימוד תורה והתפילה.

רקע כללי

רבן יוחנן בן זכאי – בן למשפחת כוהנים ואחד ממנהיגי הפרושים, חכמי דת ששאבו את סמכותם מבקיאיותם בתורה. הצליח לעזוב את ירושלים לפני נפילתה לידי הרומאים בזמן "המרד הגדול". באישור השלטון הרומאי הצליח לרכז בעיר **יבנה** חכמי דת נוספים ששרדו את "המרד הגדול", ובין השנים 70 – 80 לסה"נ הקים מרכז רוחני חלופי לבית המקדש שנחרב בירושלים ובו הנהגה חדשה של העם היהודי.

רבן גמליאל – תפס את מקומו של רבן יוחנן בן זכאי בהנהגת המרכז ביבנה, פעל בין השנים 80 – 115 לסה"נ וחיזק מאוד את המרכז ביבנה.

1. הצג את המשבר שנוצר בחברה היהודית עקב חורבן בית המקדש והסבר את הסכנות שמשקפו לחברה היהודית עקב משבר זה.

תשובה

המשבר עקב חורבן בית המקדש

בית המקדש השני היווה במשך כ- 600 שנות קיומו (515 לפנה"ס – 70 לסה"נ) את המרכז הדתי והלאומי של העם היהודי בארץ ובעולם.

חורבן בית המקדש וחוסר היכולת לבצע את המצוות הקשורות בו היווה סכנה על החברה היהודית, היה חשש להתפוררות החברה היהודית, שכן בכך חוסלה למעשה הנהגתו הדתית והמדינית של העם וכן בוטלה עבודת ה' כפי שהייתה מקובלת עד אז.

הסכנות שמשקפו לחברה היהודית עקב משבר זה

א. סכנה מדינית ופוליטית

בוטלה משרת "הכהן הגדול", אשר עמד בראש המקדש וייצג את היהודים מול השלטון הרומאי. נוצר ריק בייצוג העם אל מול השלטון הרומאי. בנוסף, עקב חיסול שכבת הכהונה שהייתה תלויה במקדש שנחרב, חוסלה שכבת המנהיגות הפוליטית של העם.

ב. סכנה דתית

בוטלה עבודת הקורבנות לה' והופסק כל הפולחן הדתי בבית המקדש, אשר עד אז נחשב לעיקר ההוויה בדת היהודית – נוצר ריק בדרך הפולחן הדתי ולא היה ברור כיצד ניתן יהיה להמשיך לקיים אורח חיים יהודי.

ג. אווירת הלם וייאוש – סכנה להתפוררות העם

שריפת בית המקדש גרמה לתחושת אבל וייאוש, שכן התפיסה העממית הייתה שה' יגן על ירושלים ועל בית המקדש, לא יניח לרומאים להחריבם ושהצבא הרומאי יובס בקרב על ירושלים. חורבן בית המקדש יצרה תחושה של נתק בין ה' לבין העם ושללא בית המקדש אין תכלית לקיום העם.

הסכנה הייתה כי אווירת ההלם והייאוש תביא להתפוררותו והיעלמותו של היישוב היהודי בארץ ישראל ואף של העם היהודי בכלל.

2. הסבר מדוע פקד את העם משבר לאחר חורבן בית המקדש.

תשובה

א. אוירת הלם וייאוש

שריפת בית המקדש גרמה לתחושת אבל וייאוש, שכן התפיסה העממית הייתה שה' יגן על ירושלים ועל בית המקדש, לא יניח לרומאים להחריםם ושהצבא הרומאי יובס בקרב על ירושלים. חורבן בית המקדש כמרכז הפולחני של העם היהודי, יצרה תחושה של נתק בין ה' לבין העם ושללא בית המקדש אין תכלית לקיום העם.

ב. יצירת ריק פולחני

בוטלה עבודת הקורבנות לה' והופסק כל הפולחן הדתי בבית המקדש, אשר עד אז נחשב לעיקר ההוויה בדת היהודית – נוצר ריק בדרך הפולחן הדתי ולא היה ברור כיצד ניתן יהיה להמשיך לקיים אורח חיים יהודי.

ג. חורבן הסנהדרין

הסנהדרין (מיוונית – מועצה) הייתה גוף שהוקם בימי החשמונאים כבית דין עליון וכמוסד העליון לפרשנות חוקי התורה, ומקום מושבו היה בבית המקדש. חורבנה במהלך המרד הותיר את העם היהודי ללא סמכות עליונה בענייני דת ומשפט.

ד. חורבן מעמד הכהונה

פגיעה קשה בכוחה של שכבת הכהונה, אשר הנהיגה את העם והתפרנסה מעבודת המקדש. בנוסף, בוטלה משרת "הכהן הגדול", אשר עמד בראש המקדש וייצג את היהודים מול השלטון הרומאי.

ה. דלדול דמוגרפי – היחלשות הרוב היהודי בארץ ישראל

בעקבות המרד התמעטה האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל, תוצאה של הרוגים רבים ושבויים רבים הוגלו ונמכרו לעבדות מחוץ לארץ ישראל.

הסברה המקובלת היא שכרבע מהאוכלוסייה היהודית בארץ ישראל נספתה במרד, כאשר עיקר האבדות נגרמו בגליל ובאזור ירושלים.

יחד עם זאת, היהודים עדיין היוו רוב בארץ ישראל.

ו. חורבן כלכלי

* שיתוק כלכלי

בגליל ובעיקר באזור יהודה וירושלים, נחרבו ערים ועיירות והחקלאות נפגעה קשות עקב שריפת שדות ומטעים והרג (או הגליית) החקלאים במהלך דיכוי המרד.

* הפקעת אדמות ומיסוי כבד

הרומאים הפקיעו אדמות מיהודים: חלקן נמכרו מחדש ליהודים וחלקן נמכרו לבעלות זרה. הבעלים המקוריים נאלצו לחיות על אדמותיהם כאריסים מרוששים – נאלצו לשלם דמי אריסות כבדים ביבול או בכסף, מס קרקע כבד, מס גולגולת ועבודות כפייה.

בנוסף, על כל יהודי האימפריה הרומאית הוטל תשלום "המס היהודי": מס של שתי דראכמות לטובת אחזקת מקדש יופיטר ברומא (יופיטר – ראש האלים ברומא), אשר החליף תרומת מחצית השקל לבית המקדש בירושלים.

3. הסבר את הצעדים שנקטו רבן יוחנן בן זכאי וחכמי יבנה לעיצוב החיים היהודיים בלי בית המקדש.

תשובה

יוחנן בן זכאי התמודד עם אוירת המבוכה שנוצרה עם חורבן בית המקדש, באמצעות יצירת גורמים מלכדים חדשים לעם, אשר אפשרו את המשך אורח החיים היהודי, תוך שמירת מצוות הדת אך ללא תלות בקיומו של בית המקדש :

א. הקמת הנהגה דתית ופוליטית חדשה לעם ביהודה

יוחנן בן זכאי הקים מחדש בית מדרש ובית דין שירש חלק מתפקידי הסנהדרין שישבה בבית המקדש בירושלים לפני החורבן (הסנהדרין : מיוונית – מועצה, גוף שהוקם בימי החשמונאים כבית דין עליון וכמוסד העליון לפרשנות חוקי התורה).

גוף זה הפך לגוף המחוקק והשיפוטי העליון של היהודים בארץ ישראל, , ובימי רבן גמליאל שודרג למעמד של נשיאות.

ב. הפיכת בתי הכנסת כמקום פולחן חלופי לבית המקדש שנחרב

יוחנן בן זכאי העמיד את בתי הכנסת, אשר פעלו כבר קודם לחורבן בית המקדש אך פעילותם נחשבה שולית ומשלימה לעבודת ה' במקדש, כמקום פולחן חלופי לעבודת ה' שהייתה נהוגה בבית המקדש, בעיקר בכך שהעמיד את לימוד התורה והתפילה במרכז הפולחן הדתי במקום הקרבת הקורבנות אשר הייתה נהוגה בבית המקדש (התפילה, יחד עם התשובה ומעשי חסד ומוסר, גם החליפו את הקרבת הקורבנות, שבטלה עם חורבן בית המקדש, כדרך לכפרת עוונות).

בכך חיזק יוחנן בן זכאי את התודעה של השלמה עם חורבן בית המקדש, תוך יצירת תנאים להמשיך בחיים היהודיים גם בלעדיו בכל מקום ובכל זמן.

ג. טיפוח זכר בית המקדש – טיפוח התקווה לבנייתו מחדש

בעוד שיוחנן בן זכאי ביטל את הצורך בהקרבת הקורבנות ובעלייה לרגל שהיו נהוגים בבית המקדש, הוא שמר על מנהגים אחרים שהיו נהוגים בו, מתוך רצון לטפח את זכרו ולטפח את התקווה הלאומית לבנייתו מחדש כשיתאפשר הדבר.

לצורך העניין תוקנו תקנות חדשות 'זכר לחורבן' בית המקדש. למשל :

*** תקנת נטילת לולב**

יוחנן בן זכאי התיר נטילת לולב בכל שבעת ימי חג הסוכות, נוהג שהיה שמור בתקופת המקדש רק לבית המקדש עצמו, בשעה שמחוץ לו נטלו לולב רק ביום החג הראשון מכיוון שראו את עיקר המצווה בנטילת לולב בבית המקדש.

*** תקנת תקיעה בשופר**

יוחנן בן זכאי התיר תקיעת שופר בראש השנה שחל בשבת בכל מקום שיש בו בית דין, מעשה שעד חורבן בית המקדש היה מותר בבית המקדש בלבד (ביתר הארץ היו עד אז תוקעים בשופר בבתי הכנסת רק בראש השנה שחל בימי חול).

ד. השגת אחדות דתית

רבן גמליאל, שהחליף את רבן יוחנן בן זכאי בהנהגת המרכז ביבנה, כפה אחדות ואחידות דתית בעם, באמצעות כפיית הלכה (חוק) אחת ויחידה שתחייב את כל העם בכדי למנוע הופעת גרסאות שונות של התורה. רבן גמליאל חיסל את הזרמים והכיתות ביהדות, שתרמו לפילוג הפנימי ולמלחמת האחים במהלך "המרד הגדול" (אחת הסיבות לכישלון המרד), ובכך ליכד את העם היהודי מבחינה דתית ולאומית.

4. הצג את הצעדים שנקטו רבן יוחנן בן זכאי וחכמי יבנה והסבר במה סייעו צעדים אלה לעם להתמודד עם משבר החורבן.

תשובה

יוחנן בן זכאי התמודד עם אווירת המבוכה שנוצרה עם חורבן בית המקדש, באמצעות יצירת גורמים מלכדים חדשים לעם, אשר אפשרו את המשך אורח החיים היהודי, תוך שמירת מצוות הדת אך ללא תלות בקיומו של בית המקדש:

א. הקמת מוסדות הנהגה דתית ופוליטית חדשה לעם ביהודה

יוחנן בן זכאי הקים מחדש ביבנה בית מדרש ובית דין שירש חלק מתפקידי הסנהדרין שישה בבית המקדש בירושלים לפני החורבן (הסנהדרין: מיוונית – מועצה, גוף שהוקם בימי החשמונאים כבית דין עליון וכמוסד העליון לפרשנות חוקי התורה).

גוף זה הפך לגוף המחוקק והשיפוטי העליון של היהודים בארץ ישראל, ובימי רבן גמליאל שודרג למעמד של נשיאות.

התרומה להתמודדות עם המשבר – בנייתם מחדש של מוסדות הנהגה היהודיים שחרבו במרד.

ב. הפיכת בתי הכנסת כמקום פולחן חלופי לבית המקדש שנחרב

יוחנן בן זכאי העמיד את בתי הכנסת, אשר פעלו כבר קודם לחורבן בית המקדש אך פעילותם נחשבה שולית ומשלימה לעבודת ה' במקדש, כמקום פולחן חלופי לעבודת ה' שהייתה נהוגה בבית המקדש, בעיקר בכך שהעמיד את לימוד התורה והתפילה במרכז הפולחן הדתי במקום הקרבת הקורבנות אשר הייתה נהוגה בבית המקדש (התפילה, יחד עם התשובה ומעשי חסד ומוסר, גם החליפו את הקרבת הקורבנות, שבטלה עם חורבן בית המקדש, כדרך לכפרת עוונות).

התרומה להתמודדות עם המשבר – בכך חיזק יוחנן בן זכאי את התודעה של השלמה עם חורבן בית המקדש, תוך יצירת תנאים להמשיך בחיים היהודיים גם בלעדיו בכל מקום ובכל זמן.

ג. טיפוח זכר בית המקדש – טיפוח התקווה לבנייתו מחדש

תוקנו תקנות חדשות 'זכר לחורבן' בית המקדש. למשל :

*** תקנת נטילת לולב**

יוחנן בן זכאי התיר נטילת לולב בכל שבעת ימי חג הסוכות, נוהג שהיה שמור בתקופת המקדש רק לבית המקדש עצמו, בשעה שמחוץ לו נטלו לולב רק ביום החג הראשון מכיוון שראו את עיקר המצווה בנטילת לולב בבית המקדש.

*** תקנת תקיעה בשופר**

יוחנן בן זכאי התיר תקיעת שופר בראש השנה שחל בשבת בכל מקום שיש בו בית דין, מעשה שעד חורבן בית המקדש היה מותר בבית המקדש בלבד (ביתר הארץ היו עד אז תוקעים בשופר בבתי הכנסת רק בראש השנה שחל בימי חול).

התרומה להתמודדות עם המשבר – באמצעות שמירה על מקצת מהטקסים שהיו מקובלים בבית המקדש, טיפחו את זכרו ואת התקווה הלאומית לבנייתו מחדש כשיתאפשר הדבר.

ד. השגת אחדות דתית

רבן גמליאל, שהחליף את רבן יוחנן בן זכאי בהנהגת המרכז ביבנה, כפה אחדות ואחידות דתית בעם, באמצעות כפיית הלכה (חוק) אחת ויחידה שתחייב את כל העם בכדי למנוע הופעת גרסאות שונות של התורה.

התרומה להתמודדות עם המשבר -

רבן גמליאל חיסל את הזרמים והכיתות ביהדות, שתרמו לפילוג הפנימי ולמלחמת האחים במהלך "המרד הגדול" (אחת הסיבות לכישלון המרד), ובכך ליכד את העם היהודי מבחינה דתית ולאומית.

5. הסבר את הגורמים להתנגדות כלפי רבן יוחנן בן זכאי.

תשובה

לא כל העם קיבל את מנהיגותו של רבן יוחנן בן זכאי ולאחר עשור של פעילות הוא פרש מהמרכז שהקים ביבנה (שנת 80 לסה"נ):

א. עריקתו מירושלים בזמן המצור הרומאי

חלקים בעם ומקרב חכמי הדת שלחמו ברומאים בזמן "המרד הגדול", לא סלחו לו על כך שברח (למעשה ערק) משורות המורדים בירושלים בזמן המצור הרומאי והסגיר עצמו לידי הרומאים.

ב. משפחות הכוהנים

אלו סירבו לקבל את סמכותו, מכיוון שהקמת המרכז ביבנה והתקנות שיצר שם, העבירו את ההנהגה בעם לידי חכמי הדת, ולמעשה נישלו אותם סופית ממעמדם הקודם כמנהיגי העם בתקופת בית המקדש (כממונים על פעילות המקדש והקרבת הקורבנות).

ג. תומכי בית שמאי

רבן יוחנן בן זכאי השתייך לזרם בית הלל ביהדות אשר נטה להקל בפרשנות חוקי התורה, לכן זכה להתנגדות תומכי בית שמאי, שפרשנותם את חוקי התורה הייתה קשוחה יותר ונטתה להחמיר.

6. הצג את התקנות העיקריות שתוקנו ביבנה ועיצבו מחדש את החיים היהודיים לאחר חורבן בית המקדש, והסבר במה הן סייעו לעם להתמודד עם המשבר לאחר חורבן בית המקדש.

תשובה

התקנות העיקריות שתוקנו ביבנה ועיצבו מחדש את החיים היהודיים לאחר חורבן בית המקדש ("זכר למקדש", "זכר לחורבן")

חכמי המרכז ביבנה, בראשות רבן יוחנן בן זכאי (70 – 80 לסה"נ) ואחריו רבן גמליאל (80 – 115), תיקנו מספר תקנות עיקריות שעיצבו מחדש את החיים היהודיים לאחר חורבן בית המקדש. תקנות אלו כונו בשם – "זכר למקדש" ו"זכר לחורבן".

א. תקנת נטילת לולב

יוחנן בן זכאי התיר נטילת לולב בכל שבעת ימי חג הסוכות, נוהג שהיה שמור בתקופת המקדש רק לבית המקדש עצמו, בשעה שמחוץ לו נטלו לולב רק ביום החג הראשון מכיוון שראו את עיקר המצווה בנטילת לולב בבית המקדש.

ב. תקנת תקיעה בשופר

יוחנן בן זכאי התיר תקיעת שופר בראש השנה שחל בשבת בכל מקום שיש בו בית דין, מעשה שעד חורבן בית המקדש היה מותר בבית המקדש בלבד (ביתר הארץ היו עד אז תוקעים בשופר בבתי הכנסת רק בראש השנה שחל בימי חול).

ג. קביעת צורה חדשה לסדר פסח

קריאת ההגדה של פסח ואופן עריכת הסדר במקום היישוב במקום עלייה לירושלים והקרבת קורבן הפסח בבית המקדש. לצורך כך חוברת ההגדה, אשר הכילה תכנים לאומיים וסייעה בגיבוש העם.

ד. קביעת צורה חדשה ליום כיפור

במקום הקרבת הקורבנות בבית המקדש כדי לכפר על החטאים, נקבע כי הכפרה תושג באמצעות תפילה וחזרה בתשובה.

ה. "ברכת המינים"

ברכה שהיא למעשה קללה המופיעה בתפילת שמונה עשרה (כוללת 18 ברכות ונאמרת שלוש פעמים ביום), מכוונת כנגד הנוצרים בכלל או היהודים – הנוצרים (יהודים שראו עצמם כיהודים המאמינים במשיחיותו של ישו) ונועדה להרחיקם מהציבור היהודי ולהשפיע עליו.

במה הן סייעו לעם להתמודד עם המשבר לאחר חורבן בית המקדש

א. איחוד העם וליכודו סביב המרכז הרוחני ביבנה

באמצעות הפסיקה הדתית, המרכז ביבנה החליף את בית המקדש בירושלים כמרכז הנהגה רוחני של העם היהודי, המהווה מקור לפסיקה דתית והוראה.

ב. הבטחת המשך חיים יהודיים ללא בית המקדש

התקנות החדשות שחררו את חיי הדת היהודית מהתלות בבית המקדש, ואפשרו את המשכם של החיים היהודים ללא בית מקדש, בכל מקום ובכל זמן.

7. הסבר את הצעדים שנקטו רבן גמליאל וחכמי יבנה שסייעו לעם להתמודד עם החורבן.

תשובה

רבן גמליאל – תפס את מקומו של רבן יוחנן בן זכאי בהנהגת המרכז ביבנה, פעל בין השנים 80 – 115 לסה"נ וחזק מאוד את המרכז ביבנה.

תחת מנהיגות רבן גמליאל נקט המרכז ביבנה מספר צעדים נוספים לסייע לעם היהודי להתמודד עם חורבן בית המקדש.

א. השגת אחדות דתית

רבן גמליאל, שהחליף את רבן יוחנן בן זכאי בהנהגת המרכז ביבנה, כפה אחדות ואחידות דתית בעם, באמצעות כפיית הלכה (חוק) אחת ויחידה שתחייב את כל העם בכדי למנוע הופעת גרסאות שונות של התורה.

רבן גמליאל חיסל את הזרמים והכיתות ביהדות, שתרמו לפילוג הפנימי ולמלחמת האחים במהלך "המרד הגדול" (אחת הסיבות לכישלון המרד), ובכך ליכד את העם היהודי מבחינה דתית ולאומית.

ב. חיזוק מעמדו של המרכז ביבנה כמרכז מנהיגות לעם היהודי כולו

* המרכז הפך ל"נשיאות", ורבן גמליאל קיבל את התואר נשיא באישור השלטון הרומאי, אשר הכיר בכך במנהיגותו על היישוב היהודי בארץ ישראל.

* רבן גמליאל וכן חכמי דת אחרים מהמרכז ביבנה, יצאו לבקר וללמד בקהילות היהודיות הן בארץ ישראל והן מחוץ לה.

כך חיזק רבן גמליאל את הקשר בין חכמי יבנה לבין הציבור היהודי.

ג. המשך פעילות לשם קביעת דפוסי חדשים לפולחן הדתי ללא צורך בבית המקדש

* קביעת צורה חדשה לסדר פסח

קריאת ההגדה של פסח ואופן עריכת הסדר במקום היישוב במקום עלייה לירושלים והקרבת קורבן הפסח בבית המקדש. לצורך כך חוברה ההגדה, אשר הכילה תכנים לאומיים וסייעה בגיבוש העם.

* קביעת צורה חדשה ליום כיפור

במקום הקרבת הקורבנות בבית המקדש כדי לכפר על החטאים, נקבע כי הכפרה תושג באמצעות תפילה וחזרה בתשובה.